

SZABADKA KOSZTOLÁNYI KÖLTÉSZETÉBEN

Nem egy tanulmány, irodalomtörténeti munka, olvasónapló, sokszerzős kötet jelent meg arról (főleg az utóbbi másfél évtized alatt), hogy Kosztolányi Dezső neve és életműve térben és időben milyen utat tett meg, s eredetiben, vagy műfordításokban milyen visszhangot hagyott maga után. Természetesen ehhez mindjárt hozzákapcsolódik a kérdés: hol és mikor?

Ha egy költő, alkotóművész éppen kibontakozásának éveiben hagyja el szülővárosát, szülőfalvát, vagy a hegyrengetegben meghúzódó kis házikót, vagy a végtelen síkságon csöndben élő tanyavilágot, amikor csak teheti, viszatér hozzá. De nem egyforma ez a ragaszkodás, mert nem egyformán mélyek a gyökerek: más Babitsnál, más Illyés Gyulánál, más Tamási Áronnál, más Kosztolányinál, mint ahogy megint más Albert Camus-nál, vagy Ivo Andrićnál.

Igen! Ebben a pillanatban az *Exegi monumentum*ról van szó.

Egészen közvetlenül nyílik ki előttünk a kérdés, mint amikor valakit valatóra fogunk: egy alkotóban mennyi maradt meg abból, amit ott, a szülőhelyén szívott magába, s mennyiben állított emléket annak a környezetnek, amelyben első élményei születtek és amelyek — épp az alkotás területén — életbe indították? Pillantsunk vissza? A hellének korában hét város harcolt azért, hogy Homéroszt a maga fiának vallja, azután — egyre kevesebb... Ilyen harcokat az írott irodalomtörténet korában már nem vívnak se falvak, se városok, mert ha haláluk pontos helyét nem is, de születésük helyét minden neves alkotónak tudjuk. Az egykori harc helyett egy új, nemes törekvés született, mely éppen korunkban bontakozott ki teljes lombzatával szerte a világon: meglelni, felkutatni és az utókor minél szélesebb tömegeiben tudatosítani, hogy a költő, az író, a képzőművész mely művében örököltette meg híven szülőhelyét, ha időálló műveinek megalkotása idején nem is élt ott, és halála után nem is ott földelték el, mint Tolsztojt Jasznaja Poljanában, Ibsent Skienben, Katona Józsefet Kecskeméten, Ivan Meštrovićot nem Amerikában, hanem itthon...

A szülőváros ragaszkodása nagy fiához akkor jut fokozottabb mértékben kifejeződésre, ha utcáiról, házairól, embereiről, sajátos légköréről, jólétéről vagy nyomorúságáról, szellemi életéről és természeti szépségeiről alkotott művei közkinccsé válnak. Tudtunk Kosztolányiról, de kevesebbet, mint a kecskeméti Katona Józsefről, a szekszárdiak Babitsról. Ez — egy-két folyóirat emlékszáját kivéve — sokáig így volt, s nem maradt más utána, mint egy zászolóhajtás és csönd. Itt akkor nem is gondoltak többre. Az utóbbi esztendőben Dér Zoltán szinte egyedülálló kutatómunkájának köszönve nem egy értékes mű hagyta el a sajtót — *Az első műhely, A fecskelány, Negyvennégy levél* —, melyekhez szinte kínálkozik a gyűjtőcím: *Kosztolányi ébresztése*; ezen túl még *Ismeretlen Kosztolányi-írások fölfedezése*, hisz olyan versek, naplójegyzetek,

töredékek, levelek kerültek napvilágra, amelyeket eleddig még a leglelkesebb Kosztolányi-kutatók sem ismertek. S ezekben a munkákban (csak többszöri átolvasásuk után jövünk rá!) sok a szabadkai vonatkozású emlék, részlet, olyan emberi, szellemi kapcsolatok feltárása, amelyek városunk művelődéstörténetének igen fontos adatai lehetnek a további kutatások során.

A költő intim vallomásairól, naplójegyzeteiről, leveleiről szóltam. De ez a szép évforduló most többre szólít, mintegy kínálkozva — Kosztolányi egykori személyes ismerősének —, hogy ragadjam meg az alkalmat és cédulazzam ki az összegyűjtött verseit tartalmazó kötetből azokat a múltba visszacsengő s ma is tisztán zengő sorokat, amelyekben a homo aestheticus Szabadkát a századforduló éveiben és az azt követő években örökölte meg.

Ha városunk falai között (emlékeink között) a költő imbolgó alakját, mosolygó arcát, s a távolban mindig valamit kereső, kutató tekintetét, a színeket és a hangokat, az arcokat és az érzéseket, a kecses formákat és az ormótlan torzót keressük, akkor *A szegény kisgyermek panaszaiból* a gyermek-Kosztolányi tágra nyílt szemű, félnék és a valóságot lassan befogadó pöttöm alakja topan elénk:

»Mint aki a sínek közé esett ...

*És átalérzi tűnő életét,
míg zúgva kattog a forró kerék,
cikázva lobban sok-sok ferde kép,
és lát, ahogy nem látott sose még.»*

A szabadkai iskolában hatvanan voltak a nebulók. »Szilaj legénykék. Picik és nagyok«, akik közül ő is egy volt, de olyan mimózálélek, mint aki »rengetegben« érzi magát. De még mindig befelé él, színes tintákról álmodik, mint aki szeretné ebben a sivárságban kiszínezni az egész világot: az egész életet. Mert amikor kitekint az ablakon, kemény vonalakkal elébe tárul a porvörös másik képe, amely nem habfehér és nem rózsaszínű álomkép a lehakított lámpafény alatt, nem szelíd világ, nem halkán dobogó »picike szív«, hanem a rideg valóság maga. Rátapasztja arcát az üvegre, mély szemekkel benéz az úri ablakon, s tekintete feleletet vár attól, aki ott bent megszeppenve hallgat, majd fölenged a »garabonciásoktól« való félelemből, és szabad kitárulkozással kinyílik a szíve a kicsi szabadkaiak előtt, aki a gyermekben tisztán és maradéktalanul gyermeket lát:

*»Ó, hányszor látlak mégis benneteket,
kis testvérekém, rongyos gyermekek.
Deres kertekben, ablakom alatt,
ott lázadtok ti ijesztve, némán,
kézubbonyos, halálra-szánt csapat,
a hóba, ködbe, fenyvesek árnyékán.
A pici kőműves mily csatakos,
milyen fakó a pöttön lakatos,
az ács fia, mint Jézus, oly csodás,
pőrölyt emel a kicsike kovács,*

*sír a bognár, az asztalos fia,
egész, egész gyermek-ármádia.
Apámat hívnám, de ő alszik mélyen,
a messzeség zenél a messze éjen.
És nézem őket és siratom őket,
az éjjeli, makrancos zendülőket.
Harcolva árnnyal és meleg szobával,
nyitott szemmel velük szövetkezem,
és ablakon és véren-sorson által
őnekik nyújtom úri, kis kezem.»*

A gyermeklélek vízióin túl ennek a tájnak ellentmondásokkal teli belső drámai feszültsége van. A húr nem pendül, feszül, de ott van az emberben, a zsíros fekete földben: a levegőben.

»Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska.

*Itt félve jár az úri kisgyerek.
Mérges virágok, nyiszlett emberek.
Egy távol torony ferde lángolásba.*

*A trombiták estente mint a szörnyek
egy vörös korcsma-ablakból rőfögnek.
Trágár tivornya, részeg és tunya.
Sír a beteg és méla, szláv duda.
Most reszketek. Azt mondják, hogy mulatnak.
Sípít a síp, csörömpöl minden ablak,
boros az asztal, véresek a kések,
az ördög is föl pántlikázva lumpol,
festett leányok lesnek a zsalukból.»*

Am e táj szépsége, sajátos varázsa nemcsak gyermekéveiben, de érett korában is fogva tartja. Tekintete — ki tudja hányszor? — végigfutott a lanka réteken, megpihent egy ligeten, vagy egy Szabadka környéki árva tanyán, azután örömmel kiáltott fel:

»Mi van még itt?

*Egy kis fürdőhely is.
Szegényes, kedves és titokzatos.
Kies liget. A levegője friss.
Láncot csörget az öreg csónakos,
és ladikot bocsát a néma tóra.
Táncsal, zenével hív az esti óra,
s hajnalba már — csiklandozós nagyon —
új zene veri furcsa ablakom.*

Kosztolányi után csak Oláh Sándor és Farkas Béla festőművészek tudták megörökíteni vásznaikon Palics kicsit alföldien misztikus, színes szép szecessziós világát.

*A tó, a tó! a messzeség! hahó,
fölötte az ég — s összefoly a két víz —
egymásba olvad — tág gyerekszemekkel
föl-fölmeredve nézem néma reggel.
A tó, a tó! a messzeség! hahó,
a messzeségbe elvisz egy hajó,
ó álom, áldás, szívdobogtató
tündéri titkok tükre, tiszta tó,
tündéri tó! — — — — — «*

De ha mélyebbre ás, s kutat a földben, a kertben, az emberi lelkekben, nem azt leli meg, amit oly mohón keres; nem a kitárulkozást, nem a merész nagy lépteket, hanem azt, ami a vidék párás levegőjében lehúz: a kullogást.

*»Másként halálos csend és néma untság.
Poros akác-sor, vakolatos utcák,
petróleumlámpák és nyugalom,
üveggolyók a kertes udvaron.*

*Vasárnap délután meg tétován,
míg bánatommal egymagamba járok,
a lányok, a buta, vidéki lányok
magyar dalt nyúznak egy kis zongorán.*

*Majd este, a vendégszobába, hátul
borozgató barátok jönnek össze,
és kártya járja, nevetnek dörögve,
s kiküldenek a füstfelhős szobából.
Elmúlt egy hét. Most a varrónő jön meg,
s a nagyanyáim kötnek, egyre kötnek.
Hogy vágyom innen el, el messzire,
hol kanyarog a vonatok sine,
s piros, zöld lámpa lángol biztatón,
oda, a sin felé tárom karom.
És nézek a mozdonyra, póznadrótra,
ott az öröm, ott a világ talán.»*

Igen! Mint ahogy az évek múlásával megszépít mindent a messzeség, mintha a főlzálló köddel együtt eloszlana, eltűnne a régi képből a bántóan szürke, a ragacosan marasztaló, úgy derül fel Szabadka képe ismét — tizenöt év után — A *bús férfi panaszaiban*. Itt-ott még ki-kicsendülnek A *szegény kisgyermek panasza*i, de a nagyváros kövein az érett férfi szívében fől s a joga a nosztalgia.

*»A holdat látom égni még,
s a régi még, a régi még,
a régi-régi hold még.*

*te álom voltál és regény,
poros hársfája »A szegény
kisgyermek panasza«-nak.*

*Apám, anyám, öreganyám,
kishúgom, bár — mint hajdanán —
én is a régi volnék.*

*Ti meg, jó lelkek, éljetek,
már nem lehetek véletek,
s nem látom sohatöbbé,*

*Mert vén Szabadka, áldalak,
mit hosszú, bús évek alatt
hittem sorsnak, hazának,*

*hogy vési a szobrász idő
a búsító, a békítő
arcotok csúnya tömbbé.»*

A távolodásban nem csodálja, de igaz szívvel szereti szülővárosát, poros utcáival, akácfasoraival, duhaj mulatozásaival: mindenestül... És ha el is szakadt tőle, mégis...

*»Vak vágyam mégis fölfele feszítem,
a kis diákdalt újra sírva zengem,
s kihúnyt arcom fölmutatom szelíden.*

Ó csillagok, ismertek-e még engem?»

És hol látta még azokat az örökre emlékezetbe vésődő színeket, bukákat, csillagokat? Ott is, ahol jóval előtte Vajda János járt, s nem tudott a ludasi puszta varázsától szabadulni.

*»A pítvarom a tengeri
nevet a nap piros tüzére,
de sárga árnyát elveri
a paprikák piros füzére.*

*Száll-száll a lelkem kergetőzve
a mustszagú, világos őszbe,
mint szélbe csörgő papiros,
fölötte a halál és élet*

a sárga és piros.»

Ennek a sok színnek, illatnak, fénynek és árnyak nemcsak vad, dínomdánomos, hanem a vidék minden darabosságát, lomhaságát, zordságát, szürkeségét messze túlszárnyaló zenei kisugárzása is volt. Kosztolányi szíve teljes melegével boldogan köszöntötte a *Prológ — A szabadkai filharmonikusok első hangversenyére* című versében — 1908-ban! — élete egyik zenei élményét.

Költői nyitányában így szól: »A prolóógus beszélni kezd, s a nézőtér lassan sötétedik: a második strófa végén már intim félhomály)

*»Legyen sötét! . . . Aludjon el a pompa
a tarkuló tavaszi páholyokba!
Te tarka kép, te kikeletí álom,
borulj el a derengő félhomályon,
mint hogyha jő a hamvas alkonyat
s elszűrkiti a fényes parkokat.*

*A szellemóra ez. A néma csendben
a fátylas istennő körünkbe rebben.
Fehér köpenybe húros, hosszú lanttal
leszáll az éjbe lépegetve halkkal,
s hangot üt a rezgő lelkeken —
Félig csak álom — félig sejtelem.*

*Csak álmodol. S álmodban újra látod
a túnt szerelmet, a túnt ifjúságot,
hallod Schubert zenéjét, ezt a lírát,
amin a válás fájó kínja sír át,
s arcodba sajtó, édes bú fuvall,
sóhajba tördelt, fáradt hattyuad.*

*Halljátok-e? A nyugtalan húrokban
valami kél, a hangszer összedobban,
holt óriások örök szenvedélye
harsogva, sírva költözik beléje.
Örök derű, csapongó szenvedély,
királyi nyugalom: Mozart beszél.*

*S halljátok ott? Hogy tornyosul kavargova
a lázadó hangok pogány viharja,
a trombiták kövér, aranyló torkán
egekbe zengő beethoveni orkán,
az arcokon tűz, isteni harag
és az egész egy álom álma csak.*

*Itt köd, ború, fenséges zenelárma.
Norvég mezőkön jégtömbök roppanása.
Es a sötétlő, tompa csenden által
egy véres szív dobog szomorú vággyal.
Halljátok-e, mint súg az éjszaka?
Ez a ködön kesergő Grieg dala.*

És a végén a verssorok — szinte heinei tüzze, mint amikor Paganiniról, az »ördög hegedűsége«-ről zeng sodró erővel — lobognak a szívdobogató szabadkai éjszakában, és azután, mint aki már a zene szárnyán száll, kiált:

*»De csend. Ne hangozzék még rezzelés se.
Legyen ez a királyok érkezése,
akik előtt térdepelő áhítatban
hódol a nép, porba rogyva, halkan.
Jön a Zene. Ébrednek a húrok . . .
Szegény herold, én is elnémulok.«*

Temérdek bús panasz hömpölygött végig Esti Kornél életén és költészetén. De nem siratóének, csak panasz, amely mögöl — mint a lágy felhők mögöl — mindig és újra kicsillan s elöntött mindent a Nap tűzpiros fénye.

Szürke szülővárosát is nem egy költeményében ilyen fénnel töltötte be, az »...álom álmával«, és ezek az álmok nem hazudtak: megsejtette a Pán ébredésében Szabadka jövőjét.

*»A nyugtalan föld álmodik...
Ezüst árnyak szállnak az éjszakán,
színes szalag övedzi főmet,
rózsafüzér s koboz a kezemben.*

*Fehér, merengő orgona-bokrokon
Selene fátylasan, mosolyogva kél,
a jégre olvasztó meleg fű,
a forrva bugyog fel a szőke forrás.*

*A csíra mozdul, s a pihegő talaj
aszfalt-fűzójén nyögve emelkedik,
s az ébredés fuvalma áttör
vas-cimeres kapuk ősi gátján.»*